

Nya Åminne bruk

Antikvarisk medverkan i samband med
vård- och underhållsarbeten utförda 2016

*Värnamo socken i Värnamo kommun,
Jönköpings län*

Nya Åminne bruk

Antikvarisk medverkan i samband med
vård- och underhållsarbeten utförda 2016

*Värnamo socken i Värnamo kommun
Jönköpings län*

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2017

Innehåll

Inledning	5
Syfte	5
Historik	5
Före åtgärd	7
Omfattning och vidtagna åtgärder	7
Målningsarbeten	8
Arbeten kolladan	9
Ordning av flaskor m.m.	10
Spricka i murverket kärnmakeriet.	11
Modellen i museet.....	11
Sammanfattning.	11
Utvärdering	11
Antikvariska iattagelser och noteringar	12
Referenser.	12
Arkiv	12
Tryckta källor.....	12
Tekniska och administrativa uppgifter	13
 Bilaga 1 Fotografier från slutbesiktning	13

Utdrag ur digitala fastighetskartan.

Inledning

Länsstyrelsen i Jönköpings län har lämnat bidrag till Stiftelsen Åminne bruk till kulturhistoriskt motiverade kostnader för vård- och underhållsåtgärder vid industriminnet Åminne bruk, dnr 434-235-2016. Bruksmiljön är sedan 2006 byggnadsminne. Jönköpings läns museum har genom antikvarie Britt-Marie Börjesgård på stiftelsens uppdrag följt arbetena och sammanställt rapporten.

De under 2016 genomförda arbetena har framförallt avsett målning av fönster och lagningsarbeten på kolladans östra gavel.

Syfte

Syftet med åtgärderna var av underhållskaraktär.

Historik

Sjömalmshyttan vid Nya Åminne bruk fick sin nuvarande plats 1899, då Åminne bruk valde att omlokalisera masugnen från Kärda till Vidösterns strand. Anledningen till flytten var att få enklare och rationellare transporter både av malm och av tackjärn. Några år senare, efter att gjuteriet i Kärda brann 1907, flyttades hela verksamheten till den nya platsen.

Nya Åminne, eller Ferrum, som det officiella namnet var, var under ett antal decennier framgångsrikt inom sin nisch, sjömalm innehåller lägre kolhalt än bergmalm och lämpar sig därför utmärkt till gjutgods. Med lägre järnpriser och sinande tillgång till sjömalm blåstes masugnen ned 1934, den var då Sveriges sista sjömalmshytta i bruk.

Verkstaden och gjuteriet utvecklades och drevs vidare i olika former under ytterligare ett drygt halvt sekel. Under de sista tjugo åren drevs gjuteriet av Erik Jarl. År 1992 lades gjuteriet ned och en viktig industriepok gick i graven.

Anläggningens kulturhistoriska värden som industriminne hade uppmärksamrats tidigt. Redan under 1900-talets första hälft fanns ett intresse av att bevara sjömalmsmasugnen. Efter att gjuteriet lades

Ferrums Mekaniska Verkstad. Oljemålning från 1911 av Arvid Lindoff. JLM.

ned blev frågan om att bevara hela industrimiljön aktuell. Åtgärder avseende restaurering och tillgängliggörande har genomförts i etapper sedan 1995, med stöd av länsstyrelsen, kommunen samt ideella och privat insatser. Åminne bruk är sedan 2006 byggnadsminne.

Ett viktigt instrument i bevarandet av Åminne bruk är den vård- och underhållsplan som upprättades 2008 genom Helene Stalin Åkesson, Jönköpings läns museum. Den fungerar som en bas för det löpande underhållet.

Fönstren i gjuteriet och verkstadsbyggnaderna renoverades i de första etapperna framförallt under åren 1998–1999.

Gjutjärnsfönstren i kärnmakeriets östra fasad var delvis rostiga och i behov av ommålning.

Kolladan genomgick en omfattande restaurering vintern och våren 2004. De horisontellt liggande så kallade gördelbalkarna beskrivs så här i rapporten:

När byggnaden fylldes med kol ökade trycket på konstruktionen. För att ytterligare stabilisera byggnaden har dragband av rundstål monterats från yttervägg till yttervägg och genom mittstolpen. På fasadernas utsida var dessa dragband ursprungligen förankrade i en gördelbalk, dvs en horisontell bjälke, som likt ett bälte omgärdat hela byggnaden på ca 2,2 m höjd. Gördelbalken är kraftigt rötskadad, men finns delvis kvar, på gavelväggarna och partiellt norra långväggen, medan den saknas till största del på fasaden mot söder. På byggnadens ursprungliga del är balken konstruerad av rundvirke, på tillbyggnaden i väster av bilat virke, täckt med en snedställd skyddsbräda.

Dragbanden är innan restaureringen sekundärt fästade med bultar på väggstolparnas utsida. ...

... Kolladans gavelvägg mot öster är enligt uppgift uppförd av material från kolladan vid gamla Åminne bruk i Kärda. Även denna fasad har glespanel med cirkelsågade panelbräder. Gördelbalken är bevarad på gavelväggens norra tredjedel, men är i ett mycket murket tillstånd. På gavelväggen i övrigt är gördelbalken demonterad och panelen över dess nivå har vid något tillfälle skarvats ca 60 cm uppåt.

På en högre nivå av väggen, ca 3,70 m, löper ytterligare en gördelbalk som är bevarad i bättre skick. En lutbyggnad har i äldre tid stått utmed östra gaveln, och en spikrad med spår av takpapp anger var lut-

byggnadens takpapp varit monterat mot väggen. I gavelspetsen finns en igensatt större port. Det finns inga uppgifter om någon tidigare in- eller utfartsramp i denna riktning, luckan är möjligen en återstod från kolladans tidigare liv vid gamla Åminne bruk. ...

Gördelbalken har rekonstruerats runt hela byggnaden, på den äldsta delen har den utförts med rundvirke, på den tillbyggda västra delen med bilat virke med snedställd skyddsbräda. För att förebygga rötskador i framtiden har en 20 mm distanskloss monterats mellan väggen och rundvirket.

Den övre gördellisten på kolladans östra gavel var partiellt rötskadad.

Före åtgärd

Inför arbetena gjordes under hösten 2015 en genomgång på plats då samtliga byggnader besiktigades och avvägningar gjordes mellan de noterade behoven. Vid besiktningen konstaterades att det var hög tid för en ommålning av fönstren, särskilt åt söder och öster. Då det är ett stort antal fönster kommer arbetena att behöva indelas i etapper. Vidare noterades skador på den övre gördelbalken på kolladans östra gavel. Bjälken var partiellt rötskadad. Denna åtgärdades inte vid restaureringen 2004 då den var i förhållandevis gott skick.

Inför starten uppmärksammandes att även fönstren i lanterninen över modellverkstaden var i behov av ommålning. Trävirket mellan respektive båge var mycket urlakat och hade inte målats i anslutning till att bågarna målades senast. Detta gjorde att bågarna i lanterninen valdes framför de planerade fönstren på gjuterihallens östra fasad.

Detaljbild av rötskadad gördellist.

Omfattning och vidtagna åtgärder

Åtgärderna utfördes våren och sommaren 2016 och omfattande utvändig målning av fönster i en inledande första etapp, partiella timmerlagningar på kolladans östra fasad samt uppordning av utomhus liggande större gjuteriflaskor. Träarbetena utfördes av Fransson Bygg AB, målningsarbeten av Smålands Måleri AB och

iordningställandet utfördes av brukets vaktmästare Lars-Uno Jarl och Arne Adolfsson.

Lanterninen från öster före åtgärd. Täckplåten under fönstren flagade kraftigt.

Detalj fönster i lanterninen före åtgärd.

Målningsarbeten

Fönstermålningen är tänkt att utföras i etapper över flera års tid. Denna första etapp omfattade kärnmakeriets östra fasad och lanterninen över modellverkstaden. På kärnmakeriet (museet) målades utöver fönsterbågar och karmar även porten in till museet. Stålbågarna i kärnmakeriets fasad skrapades och målades på plats. Ett av fönstren in mot museet gick inte helt att stänga. För att undvika att det skulle regna in fylldes glipan med kitt.

Lanterninens fönsterbågar togs ur och målades i en för ändamålet anvisad lokal i bruket. Träbågarna skrapades, eventuella trärena ytor oljades med en pigmenterad halvolja. Bågarna grundades sedan och ströks två gånger. Kittfalsarna sågs över generellt och kittades om vid behov. Ett linoljebaserat glasmästarkitt nyttjades. Trasiga rutor

Lanterninen åt väster före åtgärd. Här var färgen på ramverket mera urlakad än åt öster och västra sidan hade troligen inte målats samtidigt som den östra.

byttes, sammanlagt byttes åtta rutor. Rostiga hörnbeslag lossades, slipades, grundades med en rostskyddsfärg och målades sedan in i bågens kulör. Pressade beslag fylldes med kitt på samma sätt som de hade varit.

Fönsterkulören fastställdes utifrån tidigare målade fönsterbågar. Exakt kulör fanns inte noterad från tidigare målning, utan färgen hade platsbrutits med de gamla bågarna som förebild. En enkel kontroll av kulör gjordes i ett skyddat läge på norra fasaden, mellan båge och karm. Enligt NCS låg kulören ungefär mellan 5020 G30Y och 6020 G30Y men var ett uns gulare. Den nu nyttjade brytningen benämns U/0 219 enligt Engwall & Claessons färgsystem, med kromoxidgrönt som bas. Färgen är bruten med engelskt rött, gul järnoxid, svart och vitt.

Kulören på partiet mellan fönstren i lanterninen fastställdes på plats, den motsvarade närmast NCS S5040 Y20R. Den nu nyttjade brytningen benämns U/0 233 enligt Engwall och Claessons färgsystem, med järnoxidrött och guldockra som bas. Färgen är bruten med svart och blått. Ramverket mellan fönstren, luckor för igensatta fönster och takfoten ströks med samma färg.

I samband med målningen av fönstren i lanterninen ströks även skyddsplåten under fönstren. Plåten, som var en svart färdigmålad plåt, flagade kraftigt åt öster, i väster var plåten intakt och inte i behov av målning.

Arbeten kolladan

Delar av den övre gördelbalken på kolladans östra fasad byttes. Två partier ersattes, det var cirka 9 meter i söder och omkring 6 meter i norr. Bjälken lagades i halvt i halvt och bultades med två bultar. Som ersättningsvirke användes en äldre granbjälke, av dimensionen 6 x 7 tum. Den kompletterade täckbrädan sågades ur samma bjälke. Bytta partier rödfärgades med Falu rödfärg. På den östra fasaden justerades även vindskivan.

Kolladans gördellist före åtgärd.

Den rötskadade delen av bjälken är bortkapad.

Detalj av kapad list.

Pågående arbeten, lagning av balk samt rödfärgning av täckbräda.

Trasiga hängrännor på den södra långsidan ersattes och de befintliga justerades för bättre avrinning. Arbetena utfördes av Franssons Bygg AB.

En av gördelbalkarna på den södra långsidan hade börjat spricka i en ände, då den inte hade några rötskador blev beslutet att slå ett plattjärn kring den så att den inte ska spricka ytterligare. Detta utfördes av vaktmästaren Lars-Uno Jarl.

Ordning av flaskor m.m.

Ett antal stora gjutformar, så kallade flaskor, sorterades och flyttades. De låg inför åtgärden i en hög i utkanten på gårdsplanen i söder. De flyttades till det gamla flasklagret, det enkla skyddstaket öster om kärnakeriet, där också en gammal tändkulemotor står uppställd. Inför flytten, lades en gummiduk i botten för att förhindra att gräset ska växa igenom, den täcktes sedan med singel. Arbetet utfördes av Lars-Uno Jarl och Arne Adolfsson.

Gjutformarna låg vid kanten av den asfalterade planen, öster om kärnakeriet.

Spricka i murverket kärnmakeriet

En spricka fanns i murverket i kärnmakeriet under ett av fönstren och anledningen till denna diskuterades inför arbetena. Sprickan lagades med kalkbruk av Lars-Uno Jarl. Sprickan bör hållas under uppsikt för att se om den återkommer.

Modellen i museet

Modellen över bruksområdet i museet var i behov av översyn. Arbetet utfördes av Johan Billingssten, som hade varit med och gjort modellen inför museets öppnande.

För att skydda modellen och undvika nya skador diskuterades att montera en plexiglasskiva runt modellens kanter.

En spricka i kärnmakeriets östra fasaden noterades under ett av fönstren.

Sammanfattning

De aktuella arbetena har innefattat:

- målning av fönster och portar på kärnmakeriets östra fasad
- målning av fönster, omfattning och takfot på lanterninen över modellvinden
- partiell lagning av stödbjälkar på kolladans östra fasad
- justering av hängrännor på kolladans södra fasad
- iordningställande av en uppläggningsplats för gjutflaskor och tändkulemotor
- lagning av modellen i utställningen i museet

Utvärdering

Slutbesiktning av de utförda arbetena genomfördes den 17 augusti 2016. Vid besiktningstillfället deltog från stiftelsen William Nilsson, vaktmästarna Lars-Uno Jarl och Arne Adolfsson, entreprenörerna Johan Svensson, Smålands Måleri AB, Anders Fransson, Franssons Bygg AB, samt Bo Ejenfors, länsstyrelsen och antikvarie Britt-Marie Börjesgård, länsmuseum.

Stiftelsen har utsett Jönköpings läns museum, Britt-Marie Börjesgård till antikvarisk medverkande. Länsmuseum har följt de utförda arbetena i samråd med entreprenörer och beställare. Länsmuseets roll har varit att göra antikvariska bedömningar och dokumentera arbetet samt eventuella äldre konstruktioner.

Vid slutbesiktningen noterades att målningen av plåten på västra sidan i anslutning till lanterninen samt en underbräda inte var helt slutförd, detta skulle åtgärdas omgående. Johan Svensson skulle lämna en skriftlig specifikation med nyttjade kulörer. Det fanns ett antal omgångar med uppstrukna prover av de frambrutna kulörerna, varav en omgång lämnades till länsmuseum. Besluts att kulören på de gula fönstren också skulle kontrolleras.

Den diskuterade anpassade plexiglasskivan för skydd av modellen i museet skulle beställas och monteras av vaktmästarna. En besiktning av plåttaket över lunchrummet genomfördes. Taket är

rostangripet och frågan om eventuell ersättningsplåt behöver undersökas ytterligare.

Länsmuseets synpunkt var att de genomförda arbetena var väl utförda i enlighet med intentionen i vård- och underhållsplanen och genomförda samråd på plats. Arbetena har genomförts på ett antikvariskt tillfredsställande sätt och godkändes därför.

Foto från slutbesiktningen den 17 augusti, från vänster Bo Ejenfors, länsstyrelsen, Lars-Uno Jarl, vaktmästare, Anders Fransson, Franssons Bygg, Arne Adolfsson, vaktmästare, William Nilsson, Stiftelsen Åminne Bruk och Britt-Marie Börjesgård, länsmuseet.

Antikvariska iakttagelser och noteringar

Kulören på lanterninens ramverk var inte helt enhetlig. Åt öster var partierna mellan fönstren strukna i en röd kulör, takfoten var mera gulbrun. Åt väster var färgen mera urlakad och troligen inte målad då den östra sidan senast ströks. Den västra sidan nyttjades som förlaga för brytning av ny färg.

Färgspår och jämförelse mot färglikare på lanterninens fasad och takfot.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museum. Topografiska arkivet.

Tryckta källor

Malmsten, Karin. 2013. Människor kring ett bruk. ur *Åminne bruk, människor och maskiner*. Värnamo.

Stalin, Helene. 2008. *Vård- och underhållsplan Nya Åminne bruk*. Jönköpings läns museum byggnadsvårdsrapport 2008:6.

Åsgrim Berlin, Agneta. 2006. *Antikvarisk kontroll, Kolladan i Nya Åminne bruk*. Jönköpings läns museum byggnadsvårdsrapport 2006:16.

Balken lagades halvt i halvt och skruvades samman.

Detalj av lagningen.

Översikt över den östra väggen med den lagade gördel-
listen, södra delen.

Kolladans östra vägg med den lagade gördellisten, norra delen.

Till vänster: Översikt över den östra väggen med den lagade övre gördellisten.

Den spruckna gördellisten på den södra fasaden drogs ihop med ett järnband.

Hängrännorna längs den södra fasaden riktades och lagades.

Översikt av den södra fasaden, med den riktade hängrännan och den åtgärdade gördellisten.

Lanterninen i modellverkstaden med de målade fönstren och ramverket.

Detalj av de nymålade fönstren.

Johan Svensson, Smålands Måleri AB, besiktigar fönstren.

De nymålade gjutjärnsfönstren tillika dörren till museet i kärnakeriets östra fasad.

Gjuterimodellerna sorterades och lades på en bädd av singel i flasklagret.

Smärre lagningsarbeten utfördes på modellen över bruksområdet inne i museet.

Under våren och sommaren 2016 genomfördes vård- och underhållsarbeten vid Åminne bruk. Rötskador på kolladans gördellist åtgärdades och en inledande första etapp av ommålning av fönstren på bruksbyggnaderna genomfördes.

